

MEZHEPLER TARİHİNE GİRİŞ

Prof. Dr. Sönmez Kutlu
Dem, 1. Baskı, İstanbul, 2008, 204 s.

Hz. Peygamber'in ölümünden sonra meydana gelen toplumsal değişimin sonucunda dinî ve siyasi gayelerle vücut bulmuş İslam düşünce ekollerini incelemek üzere doğan bilim dalına mezhepler tarihi diyoruz. Mezhepler tarihi İslam bilim tarihinde konuları, sorunları ve kendine özgü yöntemleriyle bağımsız bir disiplin olarak yerini almıştır. Bu bilimin temelleri, kendi görüşlerini açıklamak, yaymak ve muhaliflerinin eleştirilerine cevap vermek için küçük makaleler veya kitapçıklar yazan fırka mensuplarınca atılmış, daha sonra bu bilim, kişiler ve fikirler etrafındaki bütün siyasi ve itikadi zümreleşmeleri, teşekkül süreçlerini, tarihçelerini, fikirlerini, inançlarını, mensuplarını ve yayıldığı bölgeleri ele alan bilimsel hüviyete kavuşmuştur. İslam Mezhepleri Tarihi'nde usûl sorunu, fırkaların ortaya çıktığı andan itibaren, Mezhepler tarihi araştırmacılarını meşgul etmiştir. Mezhepler/fırkalar konusunda bilimsel bilgi üretebilmek için farklı yazarlar, bu bilim dalına özgü bir yöntem geliştirmeye çalışmışlardır. Bunların ilklerinden birisi, İslam Mezhepler Tarihçiliğinin zirvesinde yer alan Şehristanî gelmektedir. O, el-Milel ve'n-Nihal adlı eserinde, Giriş kısmını bu konuya ayırmıştır. Beş Mukaddime'den oluşan bu bölüm, Mezhepler Tarihi geleneğinde son derece önemlidir. Modern dönemde ise Yusuf Ziya Yörükân, İslam Mezhepleri Tarihi'nde usûl sorunuyla yakından ilgilenmiş ve yeni açılımlar getirmiştir. Yakın dönemlerde ise, Ethem Ruhi Fığlalı, Hasan Onat ve Sönmez Kutlu Yörükân tarafından başlatılan çalışmaları sürdürmektedir. İSAV'ın İslam Mezhepleri Tarihi'nde Usûl Sorunu adlı ihtisas

toplantısı, bu alanda üretilen bilginin yeniden değerlendirilmesine sebep olmuştur. Sönmez Kutlu ve Mehmet Ali Büyükkara'nın konuyla ilgili sunduğu tebliğler, alana yeni bir açılım getirmiştir. Kutlu, uzun zamandır konuyla ilgili yaptığı araştırmaları, Değerler Eğitim Merkezi'nin çeşitli bilim dallarıyla ilgili "giriş" mahiyetindeki bir projesi çerçevesinde, *Mezhepler Tarihine Giriş* adıyla kitaplaştırmış ve okuyucunun dikkatine sunmuştur.

Mezhepler Tarihine Giriş, yedi bölüm ve eklerden oluşmaktadır. Mezhepler tarihi'nin Tanımı, Amacı, Lüzumu ve Diğer Bilimlerle İlişkisi adlı Birinci Bölüm'de mezhepler tarihinin tanımı yapılmış, amacı ve lüzumu incelenmiştir.(s.10-11) Mezhepler Tarihi'nin diğer bilim dallarıyla ilişkisi başlığında Mezhepler Tarihi'nin kelam, İslam tarihi, dinler tarihi ve din fenomenolojisi, din sosyolojisi ve din psikolojisi bilim dallarıyla olan farklı ve benzer yönler analiz edilmiştir.(s.13-20) İlk dönemlerde Kelam ilmiyle sıkı bir işbirliği içerisinde gelişmiş olan Mezhepler Tarihi'ni Kelam bilim dalından ayıran özellikler olarak yazar tarafından şunlar ifade edilmiştir: "Mezhepler Tarihi her bir mezhebin itikâdi ve siyasi görüşlerinin hangi şartlar içerisinde nasıl oluştuğunu kendi bütünlüğü ve insicamı içerisinde incelemektedir. Ayrıca Mezhepler Tarihi fikirlerin oluşum süreçlerini zaman-mekan ve fikir-hadise ya da hadise-fikir ilişkisi çerçevesinde açıklamaya çalışır. Kelam, klasik dönemde, İslam akidelerini daha ziyade, zaman ve zeminden, toplumsal yapılardan bağımsız olarak savunmak gibi bir görev üstlenmiştir. Mezhepler Tarihi, fikirlerin nüve hâlinde başlayarak son şeklini nasıl aldığı ve kurumsallaşarak fikrî zümrelere nasıl dönüştüğünü incelerken Kelam daha çok fikirlerin son şekliyle ve İslam akaidine ters düşen görüşlerin eleştirisiyle ilgilenmektedir. Mezhepler Tarihi, modern dönemde, klasik dönemdekine nazaran savunmacılıktan vazgeçip mezhepleri "ne ise o şekilde" betimleyici bir yöntemle ortaya koymaya çalışmaktadır."(s.14-15)

Mezhepler Tarihi'nin İnceleme Alanları ve Temel Kavramları isimli İkinci Bölüm, Mezhepler Tarihi'nin inceleme alanları, temel kavramları ve din-mezhep ilişkisi başlıklarından oluşmaktadır. Mezhepler Tarihi'nin inceleme alanları başlığında mezhep isimlerinin açıklanması, mezheplerin doğuş sebepleri, mezheplerin teşekkül süreci, mezheplerin mekan ve coğrafyayla ilişkisi, mezheplerin hangi kişiyle veya toplumsal yapıyla başladığı, mezheplerin ilk ve sonraki temsilcileri, mezheplerin temel fikirleri ve kavramları, mezheplerin edebiyatı, mezheplerin fırkalara veya alt gruplara ayrılışı, mezheplerin yayıldığı bölgeler, diğer mezheplerle ilişkileri ve tartışma konuları, mezheplerin günümüzdeki durumu, mezheplerin İslam düşüncesine katkıları, mezheplerle ilgili yapılan çağdaş araştırmalar üzerinde durularak alanın sınırları belirlenmeye çalışılmıştır.(s.23-29) Günümüz İslam dünyasındaki çağdaş İslam akımlarının da Mezhepler Tarihi'nin günümüzdeki ayağını oluşturacak şekilde incelenmiş olması son derece önemli bir gelişmedir. Mezhepler Tarihi'nin temel kavramları başlığında fırka, fırka-yı nâciye ve mezhep, makâle ve makalat, milel ve nihal, ehl-i sünnet ve'l-cemaat ve ehl-i furkat, ehl-i bidat/ashâbu'l-bid'a ve ehlu'l-ehvâ/ashâbu'l-ehvâ, hakk/ehl-i hakk-batıl/ehl-i batıl kavramları izah edilmiştir.(s.30-36) Din-mezhep ilişkisi başlığında, dinle mezhebin aynileştirilemeyeceği, hiçbir mezhebin dini temsil edemeyeceği ve mezheplerin tarihsel süreçte önemli değişim ve dönüşümlere uğrayabileceği, bunun sonucunda dinî düşüncenin gelişmesinin önünde bir engel oluşturabileceği tespit edilmiştir.(s.36-41)

Mezheplerin Doğuş Sebepleri ve Zihniyetler Olarak Tipolojilendirilmesi isimli Üçüncü Bölüm, mezheplerin ortaya çıkış sebepleri ve mezheplerin zihniyetlere göre tipolojilendirilmesi başlıklarından oluşmaktadır. Mezheplerin ortaya çıkış sebepleri başlığında insan unsuru, toplumsal yapı, siyasi olaylar, eski kültür ve medeniyetler ve dini metinler açıklanmıştır.(s.43-55) Mezheplerin zihniyetlere göre tipolojilendirilmesi başlığı tepkisel-

kabilevi din anlayışı, akılcı-hadari din anlayışı, gelenekçi-muhafazakâr din anlayışı ve politik-karizmatik liderci din anlayışı şeklinde yazar tarafından ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.(s.55-64) Kutlu, mezhepleri, 73 fırka şeklindeki geleneksel şematik yaklaşımdan farklı olarak zihniyetlere göre sınıflandırmış ve bu sınıflandırmaya günümüz İslami akımları da dahil etmiştir. Böyle bir sınıflandırma Mezhepler Tarihi yazıcılığında yenidir. Yalnız Kutlu daha önce yazdığı makalelerinde, zihniyetleri ve söylemleri beş ayrı tipoloji şeklinde ele alıp açıklamaktadır. Burada beşincisini, yani “keşifçi-inzivac din söylemi”ni sadece isim olarak belirtmiş, ancak bunu açıklamamıştır. Belki tasavvufi tarikatları ilgilendirdiği için buna yer vermemiş olabilir, fakat bu din söylemine yer verilseydi daha iyi olurdu. Bu kısım, sonraki baskılarda ilave edilebilir.

Mezhepler Tarihi Biliminin Doğuşu ve Gelişimi isimli Dördüncü Bölüm, Mezhepler Tarihi biliminin doğuşunu hazırlayan sebepler ve Mezhepler Tarihi biliminin günümüze kadar geçirdiği evreler başlıklarından oluşmaktadır. Doğuşunu hazırlayan sebepler izah edildikten sonra günümüze kadar geçirdiği evreler başlığında başlangıç dönemi, tedvin ve tasnif dönemi, olgunluk dönemi, taklit ve daralma dönemi incelenerek açıklığa kavuşturulmuştur.(s.66-88) Mezhepler Tarihi'nin genel İslam bilimlerinin tedvin ve tasnifi çerçevesindeki yeri tespit edilmiş ve Mezhepler Tarihi'nin gelişim evreleri alanın klasik metinleri üzerinden tahlil edilmiştir.

Mezhepler Tarihi'nin Temel Kaynakları isimli Beşinci Bölüm'de, Kalhâtî 'nin(IV/X. Asır) *El-Keşf ve'l-Beyân*'ın mezhepler kısmı, Ebû Mutî' En-Nesefî Mekhûl b. Fazl'ın (318/930) *Kitâbü'r-Red Ale'l-Bida*"sı, Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmud el-Belhî el-Ka'bî el-Horasani'nin (319/931) *Kitâbu'l-Makalat*ı, Ebû Muhammed el-Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtiel-Bağdâdî'nin (311/923) *Fıraku's-Şia*'sı, Ebû Temmâm el-İsmâilî el-Harezmi 'nin (IV./X. asır ?) *Kitâbu's-Şecere*'si (Bâb eş-Şeytân Kısmı), İbn Hazm

Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saïd el-Endülisî 'nin (456/1064) *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal'i*, Ebû Muhammed el-Yemenî'nin (VI./XII. asrın başları ?) *Kitâbu'l-Fırak'ı* (Akâidü's-Selâse ve Seb'in Fırka), Ebû'l-Hasan el-Eşarî Ali b. İsmâil'in (324/941) *Makalatü'l-İslamiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn'i* incelenerek bu eserlerin İslam düşüncesi ve özellikle de mezhepler tarihi bilimi açısından önemi ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.(s.89-117) Bu eserlerin seçiminde her bir mezhebe ait makalat ve fırak geleneğinden birer örnek seçilerek şekil ve içerik analizi yapılmıştır. Klasik mezhepler tarihçilerinin mezhepleri ele alış yöntemleri başlığı tarihsel veya betimleyici yöntem, analiz ve karşılaştırma yöntemi, eleştirel analitik yöntem, savunmacı ve reddiyeci yöntem, coğrafi dağılıma göre inceleme ve fırkaları alfabetik sırayla inceleme şeklinde ayrı ayrı incelenmiştir. (s.117-119)

Mezhepler Tarihi'nin Sorunları isimli Altıncı Bölüm, mezhepler tarihi kaynaklarının güvenilirliği sorunu, mezheplerin tasnifi sorunu, mezhepleri isimlendirme sorunu, kavram karmaşası sorunu, mezheplerin itikadi/Kelami yapılar olarak ele alınması sorunu, mezhepleri Hz. Peygamber veya ilk dönemle ilişkilendirme sorunu, tarihsel kişiliğin menkıbevi kişilikle veya efsaneyle gerçekliğin karıştırılması sorunu, fikirlerin anonimleştirilmesi sorunu ve mezheplerin görüşlerinin tespiti sorunu şeklinde mezhepler tarihi biliminin problemleri ortaya konmuştur.(s.121-145) Kutlu, daha önce yazdığı İslam Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu adlı makalesinde, alanın sorunlarına çok kısa değinmiş ve daha çok çözüm önerileri üzerinde durmuştu. Burada bu eksikliği gidererek, alanın sorunlarına ciddi bir şekilde eğilmiş ve bu sorunları ele almıştır.

Cumhuriyet Dönemi'nde Mezhepler Tarihi ve Tarihçiliği: Yeni Metodoloji Arayışları isimli Yedinci Bölüm, Cumhuriyet dönemi'nde Mezhepler Tarihi'nin kısa tarihçesi, bu dönemde Mezhepler Tarihi'nde yeni açılımlar ve Mezhepler Tarihi alanında

yapılan çalışmaların değerlendirilmesi konuları incelenmiştir. Özellikle Cumhuriyet döneminde Mezhepler Tarihi biliminin geçirdiği evreler ayrıntılı bir şekilde irdelenmiştir.(s.146-171) Cumhuriyet dönemi'nde Mezhepler Tarihi'nde yeni açılımlar olarak, sosyal-pozitivist (içtimaiyatçı) yaklaşım: Yusuf Ziya Yörükân; tarihsel-sosyolojik yaklaşım: Muhammed b. Tavit et-Tancı; normatif-teolojik yaklaşım, zihniyet çözümleyici psiko-sosyal yaklaşım gibi yaklaşımlar tespit edilmiştir. Burada bilim dalının geçirmiş olduğu metodolojik evrimler kendisine katkıda bulunan şahıslarla birlikte izah edilmiştir.

Ekler kısmında yazar Mürcii makalat geleneğinde mezheplerin $6 \times 12 + 1 = 73$ formülüne göre tasnifi, İsmaili makalat geleneğinde mezheplerin $24 \times 3 + 1 = 73$ formülüne göre tasnifi ve hadis taraftarları makalat geleneğinde mezheplerin $18 \times 4 + 1 = 73$ formülüne göre tasnifini tablolaştırarak, farklı mezheplerin 73 sayısına ulaşmak için hangi yöntemleri kullandığını açık bir şekilde ifade etmiştir. Yine makalat ve fırak kitaplarında Mutezile'nin alt kollarını tablolaştırarak Mutezili fırakaların bazı mezhepler tarihi eserlerindeki takdim farklılıkları gösterilmeye çalışılmıştır.(s.179-183) Günümüze ulaşmış makalat türü eserler (makalat yazarlarının ölüm tarihlerine göre), İslam Mezhepleri konusunda ileri okuma için Türkçe seçme bibliyografya ekiyle eser sonlandırılmıştır.(s.185-197)

Mezhepler Tarihi bilimine giriş niteliğinde hazırlanmış olan bu eser, alanla ilgili yeni kavramsallaştırmalar ve tasnifler getirmiştir. İslam Mezhepleri Tarihi bilimine ilgi duyan genç araştırmacılar için bir yol haritası niteliğindedir. Özellikle bilimlere giriş niteliğindeki eserlerin azlığını göz önünde bulundurursak, bu eserin mezhepler tarihiyle ilgilenmek isteyen öğrenciler ve araştırmacılar için önemi izahtan varestedir. Bu eser, şimdilik lisans, yüksek lisans ve doktora seviyesindeki araştırmacıların ihtiyaçlarına cevap verecek niteliktedir. Ancak Kutlu'nun konuyla ilgili daha kapsamlı bir çalışma yaptığını

biliyoruz. Bu ve diğer çalışmalarıyla alana yaptığı çalışmalar dolayısıyla kendisine teşekkür ediyoruz ve diğer çalışmalarını, özellikle bu çalışmanın genişletilmiş halinin yayımlanmasını sabırsızlıkla bekliyoruz.

Yařar KOCADAĐ